

7. Чабаненко В. А. Стилїстика експресивних засобів української мови : монографія. Запоріжжя : ЗДУ. 2002. 351 с.

Список джерел довідкової літератури

8. СФУМ: Словник фразеологізмів української мови / [уклад.: В. М. Білоноженко та ін.]. К. : Наук. думка, 2008. 1104 с. (Словники України).

9. УНПП: Українські народні прислів'я та приказки: дожовтневий період / [упор. В. Бобкова, Й. Багмут, А. Багмут]. Київ : Державне видавництво художньої літератури, 1963. 790 с.

Список джерел ілюстративного матеріалу

10. ПЧ: Гуцало Є. Позичений чоловік. Твори в п'яти томах. Київ : Дніпро, 1997. Т. 3. С. 147–460.

11. ПЖФ: Гуцало Є. Приватне життя феномена. Твори в п'яти томах. К. : Дніпро, 1997. Т. 4. С. 5–394.

12. ПП: Є. Гуцало. Парад планет. Євген Гуцало. Твори в п'яти томах. Київ: Дніпро, 1997. – Т. 4. – С. 395 – 685.

Daria Gorobets
(Winnica)

ROLA ZWIĄZKÓW FRAZEOLÓGICZNYCH O ZNACZENIACH MOTYWOWANYCH CZĘŚCIAMI CIAŁA

Język polski ma swoją historię. W ciągu długiego okresu rozwojowego zgromadził dużą ilość wyrażen, jakie uznały za trafne, skuteczne i piękne. W ten sposób powstała specjalna warstwa językowa – frazeologia. Frazeologia – zestaw stałych wyrażen, z niezależnymi wartościami. Znaczną część frazeologii stanowią jednostki, które zawierają nazwy części ciała. Dział frazeologii zajmujący się takimi jednostkami nazywany jest somatyką. Somatyka jako dział frazeologii staje się przedmiotem zainteresowania językoznawców pod koniec XX – początku XXI wieku.

Główne pozycje, na które opierałam się w atukule, to: S. Skorupki, S. Bąby, A. M. Lewickiego, A. Pajdzińskiej, D. Buttler. Ci badacze mają znaczny wkład w historię frazeologii. Nie mniej ważnymi dla mnie są badania związków frazeologicznych takich naukowców jak: J. Tokarski, S. Kania, W. Chlebda. Ze względu na to, że główną częścią badawczą były związki frazeologiczne zawierające części ciała, przytoczyłam także opinie: A. Krasnowolskiego, J. Prusa, A. Krawczuk-Tyrpy.

Przykłady frazeologizmów, jakie zostały użyte, pochodzą głównie ze słowników: *Słownik frazeologiczny języka polskiego* pod red. S. Skorupki oraz *Słownik Symboli* pod red. W. Kopalińskiego.

Przedmiotem opisu będą pola semantyczne („pole wyrazowe”, „pojęciowe”),¹ składniki, z którymi są powiązane wspólnym znaczeniem, zajmującym pozycję nadrzędną w strukturze znaczeniowej poszczególnych pól. Element ten jest zleksykalizowany w nazwie ogólnej, odniesienie poszczególnych wyrazów mieści się w zakresie leksemu ogólnego. Materiał językowy ilustrujący omawiane zagadnienia został potraktowany przykładowo i w wyborze tak, aby wypuklić i pokazać specyfikę użycia związków frazeologicznych, które zawierają wątek somatyczny.

Dokonując analizy materiału badawczego, możemy stwierdzić, że frazeologizmy, które zawierają w sobie somatyzmy, są często używane i dość rozpowszechnione.

Termin *somatyzm* pochodzi z języka greckiego (*sóma* = ciało). Owe frazeologizmy występują dosyć często we wszystkich językach i dlatego też stanowią zasadniczy materiał do analizy zasobu frazeologicznego.

Ludowe nazewnictwo somatyczne różni się od terminologii medycznej opartej na naukowej wiedzy anatomicznej. Choć w wyniku edukacji szkolnej i kontaktów ze środowiskiem lekarskim, do potocznej świadomości przenika duży zasób słownictwa medycznego, wciąż w dużej mierze świadomość ludowa opiera się na przekazywanych od pokoleń „naiwnych sądach”².

Zupełnie inne znaczenie mają frazeologizmy somatyczne występujące w gwarze młodzieżowej. Dla mego artykułu takie związki są ciekawe, ponieważ możemy zobaczyć język z innej strony, mianowicie z perspektywy socjolingwistycznej. Każdy z użytkowników tej odmiany języka tworzy własny idiolekt potoczny, będący częścią jego języka indywidualnego – repertuar ulubionych frazeologizmów, mówiący o oryginalności i barwności jego wypowiedzi:

GŁOWA

1. *spokojna głowa!* wykrzyknienie o znaczeniu ‘możesz być o to spokojny, to jest rzecz pewna, nie martw się, będzie dobrze’;

2. *ruszyć głową* ‘pomyśleć nad czymś, zastanowić się’;

3. *zwalić się komuś na głowę* ‘przybyć do kogoś niespodziewanie, odwiedzić kogoś, nie będąc oczekiwanym’.

OKO

1. *puszczać/robić oko* ‘porozumiewawczo mrugać jednym okiem do kogoś’;

2. *kluć w oczy* ‘drażnić, irytować swym widokiem’;

3. *na piękne oczy* ‘za darmo, bez wysiłku, bez starania się’.

RĘKA

¹Szczepankowska I., *Semantyka i pragmatyka językowa*, Białystok 2011, s. 112.

²Litwińczuk A., *Językowo-kulturowy obraz ręki w polszczyźnie ludowej*, [w:] „*Adeptus*” pismo humanistów. n. 1, Warszawa 2013, s. 56-71.

1. *urabiać (sobie) ręce (po łokcie)* ‘pracować bardzo ciężko, zapracowywać się’;

2. *ręka, noga, mózg na ścianie* ‘gróźba pobicia, zmasakrowania kogoś’;

3. *nawinąć się komuś pod rękę* ‘znaleźć się przypadkowo w pobliżu kogoś’.

NOGA

1. *wyciągnąć nogi* ‘umrzeć’;

2. *nogi komuś z dupy powyrywać* najczęściej jako pogrożka: ‘mocno zbić’;

3. *nakryć się nogami* ‘przewrócić się od otrzymania ciosu, uderzenia’³.

Trzeba powiedzieć, że sporą grupę frazeologizmów związanych z częściami ciała stanowi bogate źródło informacji o językowym obrazie komunikacji niewerbalnej. Frazeologizmy te w dużej mierze charakteryzują człowieka, a przede wszystkim jego zachowanie. Za pomocą twarzy i mimiki możliwa jest manifestacja różnorodnych uczuć i stanów emocjonalnych oraz nawiązanie kontaktu. W komunikacji międzyludzkiej najważniejszym „środkiem przekazywania” informacji jest oko: *blądzić, toczyć, powieść, wodzić, powlec okiem, oczami (oczyma) po kim, po czym: szukać oczami; zmierzyć kogo okiem, oczami (oczyma)* ‘obejrzyć kogo od góry do dołu; uważnie, krytycznie, ciekawie’; *mrugać na kogo okiem, mrugnąć okiem* ‘mrugając porozumiewać się; dawać znaki, dać znak oczami’; *napastować, prześladować kogo oczyma* ‘przeglądać się komu uporczywie’; *robić okrągłe oczy* ‘nie rozumieć’⁴.

Z badań wynika, iż nie wszystkie z wybranych frazeologizmów utrwalają zewnętrzne zachowania człowieka i, biorąc pod uwagę ich znaczną liczbę zawartą w słownikach, tylko nieliczne z nich wyrażają czynności, stany, cechy psychiczne (myślenie – wysiłek umysłowy). Okazuje się, że choć na pierwszy rzut oka większość z badanych frazeologizmów mogłyby z powodzeniem spełniać funkcję komunikatów czynności i stanów fizycznych – czynności fizjologiczne, to po dokonaniu szczegółowej analizy w oparciu o przyjęte kryterium badawcze, większość z nich zostaje definitywnie wykluczona. Wybrane zostały zatem związki, zawierające części ciała, które z naszego punktu widzenia są najbardziej używane: głowa, oko, ręka, noga.

Biorąc pod uwagę zgromadzone powyżej związki frazeologiczne, *głowę* można uznać za część ciała, dzięki której możliwe jest manifestowanie wszelkiego rodzaju emocji, począwszy od dumy, okazywania szacunku i powagi, poprzez neutralne wyrażanie przypomnienia sobie o czymś, skończywszy na niezadowoleniu, zakłopotaniu czy uznaniu zachowań rozmówcy za absurdalne (*głowa komuś puchnie od czegoś* ‘ktoś odczuwa ból głowy spowodowany hałasem, krzykiem, głośnym mówieniem, także: przyswojeniem sobie zbyt dużej informacji’; *chodzi coś komu po głowie* ‘coś jest przedmiotem często powracającej

³Słownik polszczyzny potocznej, pod red. J. Anusiewicza, Warszawa-Wrocław 1996, s. 32-312.

⁴SFJP: T.1, s. 242-246, 515-518, 587-595; T.2, s. 25-31.

myśli, ktoś przemyśliwa nad czymś'; *chodzić/ jeździć komuś po głowie* 'wyzyskiwać czyją słabość, nadużywać czyjej dobrości, robić, co się podoba'; *Koronowana głowa* 'monarcha').

Oko, uważane za najważniejszą część twarzy w komunikacji, o tym świadczyć może chociażby istnienie osobnej kategorii zachowań werbalnych i niewerbalnych (biorąc pod uwagę zebrany materiał badawczy), za pomocą której manifestowane są różnego rodzaju uczucia oraz stany emocjonalne: zdziwienie, przerażenie, strach, niezrozumienie, nieufność, podejrzliwość, niechęć, nieprzychylność czy niezyczliwość, zawstydzenie, wzruszenie, płacz, poruszenie czy też ukazanie senności, a także chęci flirtu i uwiedzenia kogoś (*migać się, mąci się; pociemniało; troi się komu w oczach; mroczi, świece, świeczki stają się komuś w oczach* 'ktoś doznaje zaburzeń wzrokowych'; *wyczytać co komu z oczu* 'domyślać się czego z wyrazu oczu'; *patrzeć, spoglądać na kogo, na co kosym, laskawym, miłym, niechętnym, niemiłym, przychylnym, zazdrośnym, złym, życzliwym okiem* 'traktować kogo, co niezyczliwie, życzliwie'; *oko bomby, pocisku* 'otwór, przez który się ładuje materiał wybuchowy').

Kolejnym ciekawym wnioskiem nasuwającym się po dokonaniu badań jest fakt, iż związków frazeologicznych zawierających w swoim składzie leksykalnym *rękę* jest bardzo wiele (347). Za ich pomocą możliwe jest wyrażenie różnego rodzaju emocji i uczuć, określają one czynności i stany fizyczne – czynności fizjologiczne, czynności i stany psychiczne (myślenie – wysiłek umysłowy), stosunki międzyludzkie, dzieła wykonywane rękami (*łamać, załamywać ręce* 'jako znak zmartwienia, rozpacz'; *jest, spoczywa, znajduje się coś w czyich rękach* 'coś jest w czyjej dyspozycji; ktoś czymś dysponuje, o czymś decyduje'; *podać komu rękę* 'przywitać się, pomóc'; *brać, porwać co, kogo na ręce* (np. dziecko)).

Interesujący wydaje się fakt, że część frazeologizmów zawierających *nogę* jest niezbyt mała (107). Nasuwa się wniosek, iż noga występuje w różnego rodzaju znaczeniach: czynności i stany fizyczne – czynności fizjologiczne, czynności i stany psychiczne (myślenie – wysiłek umysłowy), stosunki międzyludzkie, związki z nazwami zwierząt, związki frazeologiczne z semantyką rozkazu (*walić się z nogą* 'nie móc utrzymać się na nogach ze znużenia, stracić siły, osłabnąć, upadać'; *być jedną nogą poza czymś* np. poza domem 'być przygotowanym na to, że się lada chwila znajdzie poza czymś, np. poza domem; przestawać myśleć o czymś'; *być komuś kulą u nogi* 'być komuś ciężarem, przeszkodą, zawadą'; *nogi cielęce, wołowe, baranie lub wieprzowe* 'potrawa').

Z badań wynika zatem, iż pomimo zróżnicowania uczuć i emocji, czynności, stosunków manifestowanych za pomocą poszczególnych części ciała, to w zgromadzonym materiale przeważają uczucia, stany negatywne, takie jak złość, gniew, strach, smutek, przygnębienie, niezadowolenie, zakłopotanie, pogarda, nieufność, zarozumialstwo, rozczarowanie czy rozpacz. Z emocji, cech, stanów, czynności pozytywnych na pierwszy plan wysuwają się przede wszystkim: okazywanie szacunku, zainteresowania czy chęci flirtu. Ponadto kilkakrotnie

pojawią się zdziwienie, zdumienie czy zaskoczenie, mające wydźwięk zarówno pozytywny, jak i negatywny.

Niestety, dokonując badań z wykorzystaniem przyjętej w niniejszym artykule metody, a mianowicie poprzez czytanie i analizę związków frazeologicznych, niemożliwe jest zbadanie kontekstu, a mianowicie tego, w jakich sytuacjach poszczególne związki frazeologiczne mogą być wyrazem świadomych bądź nieświadomych zachowań. Uzyskanie dokładniejszych i bardziej wiarygodnych wyników wymagałoby zatem dokonania badania na określonej liczbie osób, znajdujących się w konkretnych sytuacjach.

Bibliografia

1. Bąba S. Innowacje frazeologiczne i kryteria ich oceny. *Aktualne problemy kultury języka*, Zielona Góra, 1991.
2. Litwińczuk A. Językowo-kulturowy obraz ręki w polszczyźnie ludowej. „*Adeptus*” *pismo humanistów*. n. 1, Warszawa, 2013.
3. Słownik polszczyzny potocznej / pod red. J. Anusiewiczza, Warszawa-Wrocław, 1996.
4. Słownik symboli / pod red. W. Kopalińskiego, Warszawa, 2006.
5. Słownik frazeologiczny języka polskiego / pod red. S. Skorupki, t. 1-2, Warszawa, 1974.
6. Szczepankowska I. Semantyka i pragmatyka językowa, Białystok, 2011.

Неля Митько
(*м. Вінниця*)

ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ ПАРЕМІЙ У ТВОРАХ В. ШКЛЯРА

Традиційне визначення об'єкта фразеосистеми мови на основі обов'язкових ознак фраземи – відтворюваності й надслівності – сприяло залученню до фразеологічного корпусу всіх сталих утворень – від ідіом, семантично еквівалентних слову, до прислів'їв і крилатих висловів, що являють собою вирази предикативної інформації (М. Шанський).

Такий підхід відображено у працях В. Архангельського [3], М. Алефіренка [2], Ж. Колоїз [4], Ф. Медведєва [6], А. Назаряна [7], Л. Скрипник [8], В. Ужченка [9], М. Шанського [10] та ін.

Вибір критерію відтворюваності в готовому вигляді як основної ознаки фразеологічної одиниці розкривається у витлумаченні поняття «фразеологізм», під яке підводяться всі відтворювані в готовому вигляді сполучення слів (ідіоми, прислів'я, приказки, крилаті вислови, фразеологічні сполуки).